

Liberalleşme Modelleri: Rusya ve Çin Örneği

Emir Güngören*

Öz

Liberalizm bireyin dışsal müdahalelere karşı özgürlüğünü savunan dünya görüşü şeklinde ifade edilebilmektedir. Liberal kuramda dışsal müdahaleler mutlak ve otokrat yönetimler ile anti-kapitalist toplumcu ideolojiler olarak kaydedilmektedir. Liberalleşme kavramı, politik arenada siyasal partilerin, seçimlerin, parlamento temsiliyetinin, özgür girişimciliğin, serbest piyasanın ve ekonominin serbest piyasalar eliyle yönetiminin inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti 21. yüzyılın son çeyreğinden itibaren liberalleşme politikaları izleyen iki örneği temsil etmektedir. Bu çalışmanın amacı da bu iki örneğin liberal dönüşüm süreçlerini incelemek ve birbirleri ile karşılaştırmaktır. Benzerlikleri ve farklılıkları görülen bu iki modelden Rusya Federasyonu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Batı tipi liberal temsili demokrasiyi tesis yönünde reformlar yapmış aynı zamanda şok terapi metoduyla iktisadi liberalleşme politikası izlemiş ancak siyasal alandaki liberal dönüşüm istikrarı ekonomik alanın ötesinde seyretmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise siyasal rejim titizlikle korunmuş ve Çin Komünist Partisi iktidarıyla serbest piyasa adımları atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Geçiş Ekonomileri, Serbest Piyasa Ekonomisi, Siyasal Liberalleşme, Demokrasi.

Liberalization Models: The Examples of Russia and China

Abstract

Liberalism can be expressed as a worldview that defends the freedom of the individual against external interference. In liberal theory, external interventions are recorded as absolute and autocratic governments and anti-capitalist socialist ideologies. The concept of liberalization means the establishment of political parties, elections, parliamentary representation, free entrepreneurship, free markets, and the management of the economy by free markets in the political arena. The Russian Federation and the People's Republic of China are two examples of liberalization policies since the last quarter of the 21st century. The aim of this study is to examine and compare the liberal transformation processes of these two examples. Of these two models, whose similarities and differences are seen, the Russian Federation, after the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics, undertook reforms to establish a Western-style liberal representative democracy and at the same time pursued a policy of economic liberalization with the shock therapy method, but the stability of the liberal transformation in the political sphere remained beyond the economic sphere. In the People's Republic of China, the political regime was meticulously preserved, and free market steps were taken with the power of the Chinese Communist Party.

Keywords: Liberalism, Economies in Transition, Free Market Economy, Political Liberalization, Democracy

*Doktora Öğrencisi | Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi

Anabilim Dalı | egngn@hotmail.com | ORCID: 0000 0002 0239 1119

DOI: 10.36484/liberal.1292695

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 213-235.

Gönderim Tarihi: 4 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 29 Kasım 2023

Giriş: Teorik Çerçeve: Liberalizme Bakmak

Liberalizmin tarihsel ve felsefi kökeni diğer ideolojiler gibi Antik Yunan'a kadar uzanır. Başka bir ifade ile liberalizmin üzerinde durduğu özgürlük, temsil ve birey ile devlet arasındaki ilişkiler gibi konulara dair çözümler Antik Yunan düşünürlerinin de odaklandığı konular olarak öne çıkar. Örneğin Yunan sofistleri bireyin doğduğu andan itibaren polise ait olduğunu vurgular dolayısıyla birey ve devlet arasında bir sözleşmenin bulunduğundan söz ederler. Protagoras (M.Ö. 481-411) ve Gorgias (M.Ö. 483-375) gibi düşünürler devletle insanlığın aynı yaşta olmadığını devletin insanlar arasındaki bir sözleşmeyle kurulduğunu kaydederler. Aynı zamanda bu iki filozof azınlığın çoğunluk üzerindeki tahakkümünü içeren yönetim biçimini reddederler. Yönetim sistemleri, mülkiyet, politik katılım ve insan hakları gibi olgular üzerindeki tartışmalar Antik Yunan'dan liberalizmin ortaya çıkış uğrağını ve ötesini kapsar (*Logos Dergisi*, 2019).

Özgür bir insana yakışan anlamını taşıyan Latince kökenli "Liberalis" kelimesinden türetilen liberalizm, herkese vicdan, inanç ve düşünce özgürlüğü tanınmasının gerekli olduğunu savunan dünya görüşüdür (Akarsu, 1975: 66). Ancak özgürlük denildiğinde liberal ideolojide ne düşünülür veya kimin özgürlüğü kastedilmektedir? Bu sorular liberalizme içkin belirleyici unsurları temsil eder. Liberalizmin özgürlük prensibi bireyin, politik, ekonomik ve sosyal alanlardaki dışsal müdahalelerle kısıtlanmamasıdır. Liberalizme göre bu müdahalelerin kaynakları mutlak iktidarlar, teokratik iktidarlar ve anti-kapitalist toplumcu ideolojilerdir. Mutlak iktidar, John Locke'a (1632-1704) göre yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi kişilik haklarını ihlal eden bir yapılanmadır. Teokratik iktidarlar, inanç ve vicdan özgürlüğünün çiğnenmesi anlamına geldiği için liberalizmin müdahale kaynakları arasında yer alır. Anti-kapitalist müdahalecilik, serbest piyasa eliyle getirilen iktisadi özgürlüğe aykırı olarak yorumlanır. Dolayısıyla, her türlü ticari sözleşme, metaların değişimi, yatırım faaliyetleri, emek rejimi ve üretim organizasyonu üzerindeki birey iradesinin kısıtlanması şeklinde kabul edilir (Birler, 2018: 302-305).

Liberal düşünce için rahatlıkla bireyin özgürlüğünün merkezi ilke olduğu söylenebilir. Bireycilik ile bağlantılı olarak akıl, eşitlik, hoşgörü, rıza ve anayasacılık gibi kavramlar liberalizmin ana temalarını oluşturur. Akıl, bireylerin kendi adlarına en faydalı ve makul kararları alabileceğine ve en doğru yargılara ulaşabileceğine olan inancı simgeler. Eşitlik, her insanın eşit doğduğuna yönelik düşünceyi yansıtır bunun yanı sıra hukuki alanda kanun önünde eşitliği ve siyasal alanda eşit oy uygulamasını karşılar. Bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmeleri için fırsat eşitliği yani eşit oyun alanı

ilkesi savunulur. Hoşgörü, düşünce, görüş, inanç, kültür çeşitliliğine karşı tahammülü temsil eder. Ayrıca liberalizm rakip çıkarlar arasındaki ahenge ve uzlaşmaz çelişkilerin geçerli olmadığına inanma eğilimindedirler. Rıza ve anayasacılık temaları liberalizmin tarih sahnesine çıktığı toplumsal koşullar ile ilgilidir. Otorite, sosyal ilişkiler ve yönetim, yönetilenlerin rızasına dayanmalıdır. Anayasacılık hükümetin, bireye karşı tiranlığına dönüşmesine ve yozlaşmasına karşı bir çeşit güvence anlamı taşır (Heywood, 2016: 57-59). Yönetilenlerin rızası vurgusu liberalizmin politik çözümlenmelerine denk gelir bu çözümlenmelerin güncel karşılığı bireysel hakların korunduğu, çok sayıda partinin bulunduğu ve nispi temsil sistemine göre temsil edildiği sistemler olan liberal temsili demokrasilerdir. Temsil düşüncesi önceleri arkaik rejimlerin anayasa ve meclis tarafından sınırlandırılması ve burjuvazinin parlamentoda yer alması etrafında gelişir. Demokrasi ise işçi hareketi, erken dönem sosyalistler ve radikal cumhuriyetçi hareketler tarafından talep edilir. 19. Yüzyıldan bu yana temsil tanımı dışında tutulan kitleler lehinde oy hakkı genişler. Cinsiyet, vergi ve mülk şartı kaldırılır. (Uslu, 2018: 142-145). Nitekim demokrasinin tarihsel yolculuğu seçim hakkının gelişme tarihi olarak okunabilir. Yani liberal temsili demokrasi uygulamasının özünü toplumdaki çeşitli sınıf ve katmanların özgürce örgütlenip politik iktidar için katıldığı seçimler oluşturur. Böylelikle toplumun iktidar kullanımı, politik karar alıcıların toplumsal eğilimleri yansıtacak şekilde belirli aralıklarla yapılan seçimlerle belirlenmesi şeklinde gelişir. Bu çeşit bir politik katılım temsil aygıtının oluşmasına neden olur (Şaylan, 1981: 106).

Robert Dahl liberal temsili demokrasinin “Poliarşi” (Çoklu Yönetim) sayılabilmesi için örgüt kurma ve katılma, düşünce ve ifade özgürlüğü, farklı haber alma kaynaklarının varlığı, Serbest ve adil seçimlerde özgürce oy verme hakkı gibi şartlar öne sürer. Ek olarak kamu görevlerine dâhil olma hakkı, liderlerin yarışabilme hakkı, halk iradesini hükümet politikalarına yansıtabilecek kurumların varlığı şeklinde ilkeler belirler (Nohutçu, 2015: 582). Ancak demokrasi eşittir temsil denkleminde kopulmaz. Joseph Schumpeter (1883-1950) liberal temsili demokrasilerde yönetimin halk elinde olmadığını savunur. Seçilmişlerin ve atanmışların yönetiminin sürdüğünü belirtir. Carl Schmitt (1888-1985) parlamentarizm ile demokrasi arasında bir bağ bulunmadığına halkın kararları yine kendisinin almadığına ve liberal demokrasinin herkesi kucaklamadığına işaret eder. Öte yandan liberal demokrasinin tek aksayan yönü temsil aygıtlarına sıkışması değildir. Sandığa odaklanmış demokrasilerde çoğunluğun tiranlığına dönüşen otoriter hükümetler ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında demokrasiler milliyetçi ve dinsel söyleme dayalı popülist liderlere zemin hazırlayabilmektedir. Bir başka aksayan yön

olarak politik katılımın tekrarlanan seçimlerden ibaret hale gelmesi gösterilmektedir. Böylelikle yurttaşlar için edilgen, profesyonel yöneticiler için etkin bir ortam oluşmaktadır (Uslu, 2018: 145-148).

Liberalizmin iktisadi yönü Adam Smith (1723-1790) ve David Ricardo (1770-1823) gibi klasik iktisatçılardan etkilenerek gelişir. Smith iktisadı birbirleriyle bağlantılı piyasa dizileri olarak görür ve piyasanın özgür bireylerin iradelerine ve isteklerine göre işleyeceğine inanır. Dolayısıyla piyasa serbestlik demektir üretilecek ve tüketilecek mallardaki özgürlük işçilerin işvereni, işverenin işçileri özgürce seçebileceği ve piyasadaki özgür bireylerin çıkar maksimizasyonunun piyasayı dengeleyeceği savunulur. Liberal iktisat kuramında üretici güçlerin dışarıdan hiçbir müdahale ve yönlendirme olmaksızın kendi dengesini bulabilmesini karşılıklı çıkar ilişkilerini temsil eden “Görünmez El” kuracaktır (Heywood, 2013: 64-66). Smith’e göre;

Yemeğimizi kasabın insan severliğinden beklemeyiz. Onların kendi çıkarlarına gösterdikleri dikkatten bekleriz Onların insancılığına değil sevgilerine (self-love) sesleniriz (Sarfati, 2008: 52).

Smith’in serbest piyasa düşüncesi 19. yüzyıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık’ta “Bırakanız Yapsınlar” anlamına gelen “Laissez-Faire” şiarıyla zirveye ulaşmıştır. Ancak görünmez elin genel refahı sağlamadaki yetersizliği ortaya çıkmış ve 1929 ekonomik buhranını takip eden süreçte serbest piyasaya müdahale ihtiyacı doğmuştur. Adını İngiliz iktisatçı John Keynes’ten (1883-1946) alan model aynı zamanda liberalizm içindeki gerilimlere işaret eder. Serbest piyasa ekonomisinin yerini yönetilen ekonomi, katı liyakat anlayışının yerini yoksullara yardım faaliyetleri, bireysel sorumluluk düşüncesi yerine sosyal sorumluluk ve her şeyden öte minimal devlet yerine imkân tanıyan devlet prensiplerini benimseyen bir liberalizm yorumu gelişir (Heywood, 2013: 75-77).

Soğuk Savaşın liberal devletlerce kazanılması ardından liberalizm kurucu kodlarına yaklaşarak yeni bir dönüşüm geçirir. Buhranların liberalizminin ilkeleri yerlerini tekrar sınırlı devlet ile piyasa ekonomisi ve bireysellik vurgusuna bırakır. Dünyayı küresel bir pazar şeklinde yeniden örgütlemek amacıyla küreselleşme, çokuluslu şirketler, küresel demokratik otonomi modeli, global yurttaşlık ve devlete duyulan ihtiyacın azaltılması gibi anlayışlar dolaşıma sokulur (Dural, 2019: 80).

Doğu blokunun çözülmesi ile başlayan küreselleşme ve uluslararası finansal serbestlik ortamı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki emperyalist sistemin ilerisinde değildir ancak yeni dönüşümler yaşanır. Kapitalist dünya sistemi, geçmişten farklı olarak Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve

Dünya Ticaret Örgütü gibi üst yapılar, gelişmemiş ülkeleri denetleme ve sisteme katma işlevi yüklenir. Üçüncü dünya ülkelerinin ulusal ekonomilerindeki devletin rolü tasfiye edilerek küreselleştirilir. Böylelikle gelişmiş ülkelerin sermaye birikimi ve gelişmemiş ülkelerin burjuvazisi için olanaklar artar. Bu durumun ekonomik sonuçlarına gelişmemiş ülkelerdeki işgücünün ucuzlaması, politik sonuçlarına ulus devletin sadece baskı işlevleriyle sınırlı kalması, ideolojik sonuçlarına ise ülke sınırlarının yalnızca işçi sınıfına, küçük burjuvaziye ve kırsal alana kalmasıyla yükselen köktendincilik, milliyetçilik ve faşizan eğilimler gösterilir. Emperyalizm yerine kullanılan küreselleşme sözcülüğü ile artan piyasa ilişkilerinin getirilerinin herkes tarafından paylaşılacağına iman edilir ancak eşitsiz gelişim, karşılıklı bağımlılık ve kapitalist sistemin egemen güçleri ile yoksul sömürü ülkeleri arasındaki açık politik çatışma sürer (Boratav, 2010: 41-46).

1980'lerden itibaren küresel veya bölgesel ekonomilerin krizlerine rağmen yeni sağ ideoloji ve neo-liberalizm politikadaki egemen anlayış olarak kabul edilir. Kimi görüşlere göre bu, uğrak tarihin sonu ve liberalizmin nihai zaferidir. Yeni sağ ile şekillenen neo-liberal veya neo-klasik liberalizm Margaret Thatcher'e (1925-2013) göre başka alternatifin olmadığı bir sistemdir. Liberalizm tüm biçimlerinde olduğu gibi ilerlemeci tarih anlayışıyla liberal toplumu, toplumların ulaşabileceği son durum olarak kabul eder. Neo-liberalizm savunucusu Hayek (1899-1992), tasavvur edilen tüm ortak iyi tanımlarının gerçek dışılığını vurgular. Ortak iyi düşüncesinin geçersizliğinin bireylerce deneyimlendiğinde bireylerin kendi çıkarlarının uzlaştığı toplumsal yapılara işaret eder. Bu noktada liberalizm keskin bir çelişkiyle bir yandan birey çıkarlarının ortak iyiyle örtüşmeyeceğini vurgularken bir yandan kurgulanan devlet-toplum ve devlet-piyasa ilişkilerini evrensel son şekil olarak kabul eder (Topal, 2018: 434-435). Açmazları, aksayan yönleri ve çelişkilerine rağmen liberalizm 20. yüzyılın sonundan itibaren küresel yaygınlığı ile başarı kazanmış bir ideolojidir. Bu saptamanın gerekçesi olarak sosyalist blokun çözülmesi ve bu blokta yer alan ülkelerin liberalleşmesi gösterilir. Liberalizm serbest piyasanın vazgeçilmezliği, açık toplum vurgusu ve anayasal rejimin üstünlüğü ilkesiyle bloksuz dünyada egemenlik kurmuş durumdadır. Bu anlamda liberalizm hem sosyalist ülkelere hem de otoriter rejimlere karşı zaferini ilan etmiştir (Birler, 2018: 312).

Tarihin sonu olarak yorumlanan uğrakta Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile bağımsızlığını kazanan ülkelerde ve Çin'de atılan liberalleşme adımları politik literatüre post-komünist dönem geçiş dizgelerini kazandırır. Bu dizgelerin iktisadi boyutunda geçiş ekonomileri üç ana hareket etrafında gelişir. İlki merkezi ağırlığın dağılması ile serbest piyasa dinamiklerinin arttırılmasıdır.

Her ne kadar politik alana ait olsa da iktisadi liberalizmin tamamlayıcısı görülen otoriter yönetimlerin demokratikleştirilmesi geçiş sistemlerinin saç ayağını oluşturan ikinci bileşen kabul edilir. Üçüncü unsur fikri ve özel mülkiyet hakları şeklinde belirtilir. Geçiş teorilerine dair üzerinde durulması gereken nokta bu teorilerin önceden dört köşesi çizilmiş olmalarından ziyade eylemin içerisinde biçim kazanmalarıdır (Güler, 2012a: 95).

Geçiş teorisini uygulayan ülkeler Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Baltık Ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi devletler ve Doğu Asya olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. Bu ülkeler kendi aralarında farklılık gösterse de genel olarak; tekelleşmiş komünist partinin mutlak iktidarlığını kurması, mülkiyetin kamulaştırılarak merkezde toplanması, yüksek kamu harcamalarının görülmesi, maaşlar dengesinin yüksek olması sebebiyle enflasyonun artması, askeri harcamalar sebebiyle esnek bütçelerin yapılması ve istihdam rejiminin süreklilik göstermemesi gibi sorunlar yaşamışlardır. Sayılan problemlerin aşılabilmesi için “Washington Uzlaşısı” adı verilen bir takım tedbir ve öneriler paketi geliştirilmiştir. Kendi iç dinamiklerine göre değişkenlikler içeren bu programda bütçe açıklarının enflasyon vergisine sebep olmadan giderilmesi, kamu harcamalarının gelecekte kar sağlayacak alanlara yönlendirilmesi, verginin tabana yayılması, rekabeti sağlayan döviz kurunun oluşturulması, sabit oranlardan ticaret ağları kurulması, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, yabancı yatırımcı önündeki engellerin tasfiye edilmesi, bireysel mülkiyet hakları önündeki engellerin kaldırılması gibi maddeler yer almaktadır. Böylelikle rekabetçi ortamın inşa edilmesi, siyasal yapının demokratik niteliklere ve kurumlara kavuşması, personel rejimine liyakat ve ölçülülük getirilmesi, ücretlerin kontrol altına alınması, para baskısının azaltılması, askeri harcamaların azami seviyelere düşürülmesi, mali disiplinin sağlanması ve istihdamı arttıracak düzenlenmelerin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Bahsedilen ülkeler ekonomik liberalizasyon süreçlerinde “Aşamalı” ve “Şok Terapi” adı verilen iki farklı metot tercih etmişlerdir (Eyidiker, 2020: 15-21). Örneğin Rusya Federasyonu “Şok Terapi” metodunu tercih ederken Çin Halk Cumhuriyeti “Aşamalı” yöntemi uygulamıştır.

Geçiş ekonomilerinin iktisadi reformlarının siyasi ve hukuksal yapıdaki atılacak adımlara şartlanmasını öne çıkaran görüşler ve ampirik çalışmalar mevcuttur. Bu görüşe göre serbest piyasa dinamiklerinin yalnızca politik özgürlüğün ve hukukun bulunduğu toplumlarda var olabileceği savunulmaktadır. Başka bir ifade ile geçiş prosesi birbirine girift üçlü bir ontoloji olarak teorize edilir. Politik yapıdaki demokratikleşmenin hukuksal ve iktisadi reformları gerçekleştirmek için gerekli ortamı sağlayacağı düşünülür. B.Y. Kim

(?-...) ve J. Pirttila (?-...) yaptığı bir çalışmada politik özgürlüklerle ekonomik reformların paralel ilerlediğini saptamıştır (Güler, 2012b: 48).

Liberal sistemlere olan küresel eğilim ile birlikte başlayan süreç liberalizmin nihai zaferi olarak kabul edilse de yeni döneme dair Zakaria'nın (1964-...) şerhleri bulunur sosyalist deneyimin çözülüşünden sonra giderek popüler ve otokrat siyasal liderlerin yaygınlaştığını ifade eder. Seçimlere otoriterizm karıştıran bu çeşit liderlerin rejimlerini illiberal demokrasiler olarak kaydeder (Zakaria, 2007: 94). Bu bağlamda Rusya ve Çin'i liberal demokrasi olmayan iki büyük güç ve sosyalizm sonrası dönemde sistem arayışı içinde olan iki ülke olarak gösterir. Buradan hareketle iki farklı liberalleşme modeli izlendiği üzerinde durur. Zakaria'ya göre:

Çin, ekonomisini ve çok daha yavaş biçimde yasal ve yönetsel sistemini yeniden yapılandırmaya girişmiştir; ama demokrasiye doğru çok az adım atmıştır. Rusya ise tam tersine, birinci olarak ve çok hızlı bir şekilde siyasal reformlarla işe başladı. Gorbaçov'un döneminde bile Perestroikadan (ekonomik reform) çok glasnost (siyasal açıklık) vardı. Rusya komünizmden sonra hızla Batılı tarzda bir liberal demokrasi yaratır ümidiyle, özgür ve adil seçimlere gitti. Aynı zamanda 1990'ların başlarında Batılı bir kapitalizm yaratmak için, çoğu başarısız olan bir yığın ekonomik reform başlattı. Çok basitleştirerek söyleyebiliriz ki Çin politikadan önce ekonomisini yeniden yapılandırırken Rusya tersini yaptı (Zakaria, 2007: 95).

Bu çalışma Zakaria'nın da üzerinde durduğu iki ülkenin liberalleşme metotları arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç bağlamında iki ülkenin birbiri ile karşılaştırılmasının sebebi liberalleşme rotalarındaki ve öncelik alanlarındaki yukarıda işaret edilen farklılıktır. Öte yandan bu iki örneğin üzerinde durulmasının bir diğer nedeni batı tipi bir demokrasi inşa edememelerine rağmen ekonomik uzamda serbest piyasa ekonomisine doğru bir sapmayı tercih etmeleridir. Bu durum ayrıca bu iki örneğin seçilmesindeki sorunsal temsil etmektedir. Yani liberalizme ilişkin yukarıda bahsedilen siyasal özgürlükler bulunmuyorken veya eksik iken liberalizmin ekonomik kodları her iki ülkede de benimsenmiştir. Başka bir ifade ile iki ülkede de geçiş teorisine göre parçalı ve çarpık halde bir liberalizm uygulaması görülmektedir. Bu çalışmada bahsedilen amaç doğrultusunda ve sorunsal bağlamında öncelikle Rusya'nın siyasal yapısı, demokratikleşme adımları ve kapitalistleşme reformları incelenmektedir. Benzer şekilde Çin örneği de siyasal görünümü ve piyasa sosyalizmi şeklinde teorize edilen iktisadi yapısı üzerinden ele alınacaktır. Sonuç kısmında iki örneğin benzerliklerinin ve farklılıklarının karşılaştırılmasına ve yola çıkılan amaca ve sorunsala ilişkin değerlendirilmelere yer verilecektir.

Rusya Federasyonu (RF) Örneği

Rusya’da liberalleşme bağlamında politik ve ekonomik reform düşüncesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) son dönemlerine kadar uzanır. 1985’te Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov (1931-2022) ile başlayan değişim dönüşüm düşüncesini özellikle ekonomik yapıdaki merkezîyetçi ağırlığı tasfiye etme ve serbest piyasalaşma adımlarını “Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (şeffaflık)” kavramları temsil eder. Sosyalizmin restorasyonu olarak başlayan süreç, zamanla kapitalizme geçiş organizasyonuna dönüşür. Öte yandan anayasa değiştirilerek çok partili politik dizgeye geçilmesi kabul edilir ve Marksizm-Leninizm’in ilkelerinin savunulmadığı açıklanır. SBKP dağılma sürecine girer ve kitle tabanını kaybeder. Ülkenin tutkalı olarak görülen partideki ideolojik çözümler ve boşluk tüm topluma ve birliğe sıçrar. Halkların böyle bir düzende yaşamak istemedikleri ileri sürülür (Canşen, 2011: 80).

Yine de 17 Mart 1991’de düzenlenen referandumda SSCB’nin devam edip etmemesi oylanır. %80 katılım görülen halk oylamasında %76’lık kısım birliğin sürmesi noktasında karar verir. Ancak 1990’ların başında Litvanya, Rusya, Estonya, Letonya ve Ukrayna tek taraflı bağımsızlıklarını ilan eder ve bu gelişmeler birliğin çözülmesi olarak yorumlanır. 1 Temmuz 1991’de Varşova Paktı feshedilir. 19 Ağustos 1991’de ordunun içindeki reform karşıtları Gorbaçov’a karşı ayaklanırlar. 1991 Haziran ayının başlarında bağımsızlığını ilan eden Rusya’nın devlet başkanı Boris Yeltsin’inin (1931-2007) de katkılarıyla hareket başarısızlıkla sonuçlanır ve orak çekiç tarih sahnesinden çekilirken üç renkli Rusya bayrağı dalgalanmaya başlar. 1991 Ağustosunun sonunda SBKP’nin tüm faaliyetleri askıya alınır ve malvarlığına el konulur. Gorbaçov bu süreçte SBKP’nin yenilenmesi için çalışacağını belirtir ancak iki gün sonra genel sekreterlikten istifa eder ve partinin dağılması gerektiğini ifade eder. 6 Kasım 1991’de Yeltsin partiyi yasaklayan kararnamesini çıkarır. Aralık ayına gelindiğinde Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından ortak kararla SSCB’nin sona erdiği ilan edilir. 25 Aralık 1991’de Gorbaçov istifa ederek başkanlık görev ve yetkilerini Yeltsin’e devreder (Bekcan, 2012: 24-25). Birliğin çözülmesini takip eden yıllarda SSCB sonrası oluşan ülkelerin uzun demokrasiye geçiş yolculuğu başlar. Ancak günümüzde bile ekonomik ve politik boyutlarıyla dönüşüm sürecinin tamamlanmasından bahsetmek güçtür.

Politik Görünüm: Yönetmel Yapı

Eski komünist liderlerin totaliter rejimlerinin tasfiyesi demokratik geçiş olarak yorumlanan SSCB sonrası ülkelerden biri olarak Rusya’nın yönetmel yapı-

sında hâkim vurgu güçlü yürütme organı yani güçlü devlet başkanıdır. Devlet başkanı, iç ve dış politikada temel yönleri belirlemektedir. Teknik olarak yarı başkanlık sistemi içerisinde yer alan Rusya'da başbakanlık ve bakanlar kurulu organları, devlet başkanının memurluğundan öte bir işlev taşımamaktadır. Aynı zamanda çok katmanlı bir federal yapıya sahip olan ülkede varoluş gerçekliği ve gerekliliği olarak görülmektedir. Medvedev (1965-...) 2010 yılında bir açıklamada RF için parlamenter demokrasinin bir felaket olacağını ifade etmiştir (Asker, 2016: 1114-1116).

Rusya'da devlet başkanı 6 yıllığına seçilmektedir. Fiili olarak 1999'dan beri ülkeyi Vladimir Putin (1952-...) yönetmektedir. Anayasal şart gereği 2008'deki seçimlerde devlet başkanlığını Dmitriy Medvedev üstlenmiştir. 2012 yılında tekrar Putin seçilmiş ve devlet başkanlığı görev süresi 6 yıla uzatılmıştır. Rusya'da yasama erki Federasyon Konseyi ve Devlet Duma'sından (Meclis) oluşmaktadır. Yasa yapma gücü Duma'dadır. Duma'da iktidar partisi olan Birleşik Rusya (Yediniya Rossiya) çoğunluğa hakimdir. Bu partiyi Rusya Federasyonu Komünist Partisi, Adil Rusya (Gerçek İçin) ve Rusya Liberal Demokrat Parti izlemektedir. Yargı erki Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay gibi anayasal devlet kurumlarından meydana gelmektedir. Devlet başkanına verilen başbakanı atama, hükümet toplantılarına katılma, hükümeti görevden alma, üst düzey yargı ve denetim kurumlarında görevlendirme yapma ve Duma'yı feshetme yetkileri ile yargı ve yasama kuvvetlerinin hareket alanı ve bağımsızlığı daralmaktadır (Kemaloğlu, 2016: 1-3). Öte yandan devlet başkanının kararnamelerinin tüm RF sathında bağlayıcılığı olması, Duma'ya kanun teklifi verebilmesi, görevini yerine getirirken dokunulmaz olması, Duma'nın çıkardığı kanunlarda imza yetkisinin bulunması meclisin yasama faaliyetlerini kısıtlayan görev ve yetkiler olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında demokrasi olgusunu zedelemektedir (Rusya Federasyonu Anayasası, 2005).

Siyasal Liberalleşme, Haklar, Özgürlükler

Birliğin çözülmesinden sonra Yeltsin'in başkanlık döneminde RF demokratikleşme diğer bir deyişle siyasal liberalleşme adına öncelikle kuvvetler ayrılığı temelinde anayasal reform adımları atmıştır. 1993 anayasası hazırlanırken Fransa'dan başkanlık daha sonra yarı başkanlık sistemi güçlendirilerek alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) modeli örnek alınarak iki parlamentolu yasama erki oluşturulmuştur. Fransa, Almanya ve ABD ülkelerinden anayasa yargısı uyarlanmıştır. ABD kaynaklı piyasa ekonomisi ve demokrasi retoriği ile merkezîyetçi devlet yapılanmasından uzaklaşmaya çalışılmıştır. 1996 yılı sonrasında bu anlayış ekseninde yerleşme politikalarına hız

verilmiştir. “Rusya Federasyonu İçinde Egemen Devlet” düşüncesi ile yerel ve bölgesel yönetimlerin liderlerinin göreve gelmesinde merkezin rolü zayıflatılmaya çalışılmıştır. Ancak Yeltsin’in politik faaliyetleri liberalleşme ve demokrasi söylemlerinin gerisinde kalmış, merkezden atama usulü devam etmiş Yeltsin’in yerelleşme politikaları, yerel-bölgesel liderlerin desteğini alma amaçlı popülizmden ileri gitmemiştir (Çobanoğlu, 2014: 49-58).

Putin döneminde liberalleşme reformları, toplumu, iş dünyasını ve devleti aynı çatı altında toplama hedefi doğrultusunda gelişmiştir. 2000 yılında yerel örgütlenme sistemi değiştirilmiş; söz konusu yapıların iktisadi ve politik planlamaları merkez tarafından yapılmaya başlanmış ve bu birimlerin yöneticileri merkezden atama usulü Çarlık geleneklerine paralel şekilde tekrar başlamıştır. Ülke idaresi 2004 yılında yönetilen demokrasi halini almaya başlamış bu yönde yapılanma sürecine girilmiştir.¹ Yönetilen demokrasi-nin personelsizleştirme boyutunda bölgesel yöneticilerin başkan tarafından atanması yer almaktadır. Merkezileşme boyutunda ülke genelinde Kremlin’in söz sahibi olması anlaşılmaktadır. Kanun diktatörlüğü boyutunda kanunların halkları kontrol altına almak için çıkarılması ifade edilmektedir. Seçim barajının yükseltilmesi boyutunda ise baraj yüzde beşten yüzde yediye çıkarılmıştır. Seçim sistemi boyutunda bazı kimselerin Kremlin’in kara listesinde olması nedeniyle politik arenadan silinmesi ve seçim prosedürlerinde standart olmaması bulunmaktadır (Orhan – Çobanoğlu, 2015: 59-60).

Örneğin 2008 yılında yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma uygulamalarına dikkat çeken ve Putin’e karşı muhalifliği ile bilinen Aleksey Navalny (1976-...) 2013’teki belediye başkanlığı adaylığından bu yana sık sık protestolarla, tutuklamalarla, davalarla ve saldırılarla gündeme gelmektedir. Rusya dışı kaynaklarca, Putin tarafından öldürülmeye çalışıldığı dahi ileri sürülmektedir. Öte yandan 2018 yılında cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmesine izin verilmemiş, Adalet Bakanlığı tarafından Rusya’nın Geleceği Partisi Genel Başkanlığı onaylanmamıştır. Bunun yanında Kremlin ve destekçileri tarafından “yabancı ajan” olarak kabul edilmektedir (Kanbir – Sanmartin, 2021).

Yönetilen demokrasi bağlamında seçim prosedürlerinin standardının bulunmaması, 2011 ve 2016 yıllarında düzenlenen genel seçimler arasındaki partilerin aldıkları oyların temsil oranına yansımada görülmektedir. Şöyle ki Birleşik Rusya Partisi 2016’daki seçimlerde oyunu %5 arttırırken milletvekili sayısını 105 arttırmıştır. Rusya Federasyonu Komünist Partisi yüzde %6

1 Yönetilen demokrasi Zakaria’nın “İliberal Demokrasi” tanımını karşılamaktadır. Hem “Yönetilen Demokrasi” ifadesi hem de “İliberal demokrasi” ifadesi otoriter yönü ağır basan özgürlükleri kısıtlayan ve lider kontrolünde gelişen bir model şeklinde tanımlanmaktadır.

oy kaybı yaşamasına rağmen 92 milletvekilinin 50'sini kaybetmiştir. Üçüncü sıradaki Rusya Liberal Demokrat Partisi ise oylarını %2 arttırmış fakat temsil oranı azalmış ve milletvekili sayısı 56'dan 39'a inmiştir (2016 Rusya Yasama Seçimleri, 2020).

RF demokrasi indekslerinde ve uluslararası kuruluşların raporlarında demokratik bir ülke olarak değerlendirilmez. Bir ülkede demokrasinin kökleşmesinin belirtileri yetki ve sorumlulukların kişi değil kurum odaklı olması, hukukun üstünlüğü ilkesinin teorik ve pratik açıdan yaşatılması, politik partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) gelişmiş, özgür ve yeterli sayıda olması, halkların eğitim seviyesinin yüksek ve ülke sorunlarındaki iradesinin tayin edici bir konumda bulunması gösterilir. Bu sayılan ölçütleri Rusya sağlamamaktadır. Bu durumun sebepleri olarak asimetrik federal yapısı, devlet başkanının yasama ve yargı erkleri karşısındaki konumu, ülkenin politik kültürü, güvenlik kaygıları, süper güç psikolojisi, otoriter eğilimlere meyil ve sivil toplum yapısı işaret edilir (Ağır – Baharçipek, 2015: 45-46).

Rusya'da batı tipi demokrasi anlayışı, yönetici sınıf tarafından bağımsızlığı ve egemenliği hedef alan dış ve iç müdahalelere alan yaratan faaliyetler olarak algılanır ve bu yaklaşım, sivil toplum hareketleri ve medya organları üzerinde hukuki vasıtalarla bir kontrol mekanizması oluşmasına neden olur. Hukuk ihlallerine karşı mücadele örgütleyen, insan hak ve özgürlüklerini savunan muhalif oluşumlar yabancı destekli hareketler olarak algılanır ve bu ilişkilerin aksinin ispatlanması beklenir. Putin ve çevresindeki iş insanlarından oluşan oligarşi, muhalif sivil toplum örgütlerine sadece uyuşturucuyla mücadele, evsiz çocuklara yardım ve engelli yurttaşların topluma kazandırılması gibi işlevler bırakır. Bireysellik, feminizm, LGBTİ+ hakları karşısında aile ve ahlak gibi geleneksel, muhafazakar değerler yüceltilir ve batıya alternatif bir değerler sistemi inşa edilir (Kelkitli, 2018: 161-164). Öte yandan Rusya'nın özgül koşullarında ilginç olan konu, otoriter eğilimleri baskın bir liderin ve oligarşinin bulunması değil halk yığınları tarafından demokratik, hak ve özgürlük isteminin kitleleşmemesidir. Politik, ekonomik ve sosyal alanlarda görülen buhranların kişiselleşmiş bir iktidar aygıtıyla aşılması, yöneten oligarşiye halk nezdinde meşruiyet kazandırmıştır. Putin'in rakiplerini politik arenanın dışına itmesi ve muhalefeti tasfiye etmesi halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmamıştır. Özetlenecek olursa Rusya'da devletin süper güç olarak kalması ve istikrar sağlama demokrasi indekslerinin üst sıralarına yeğlenmektedir. Halkların büyük çoğunluğu tarafından demokrasiyle gücü sarsılmamış bir Rusya'nın uluslararası etkinliği artacak, politik ve ekonomik açıdan güçlü olacak görüşü savunulmaktadır (Baharçipek – Ağır, 2014: 22-23). Bu görüşte, Yeltsin dönemindeki politik ve ekonomik açıdan katastrofik atmosferin yerini

ekonomik ve politik istikrara bırakmış olmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Böylelikle istikrar refah ve huzur gibi olgular demokrasi istencinin önüne geçtiği vurgulanmaktadır (Elma, 2009: 133). Zakaria'da bu görüşü destekler nitelikte Putin'in Yeltsin'den kalan süper cumhurbaşkanlığını güçlendirdiğini ve muhalif ve liberal kimselerden bazılarının Putin'in, derebeyler ve baronlar tarafından tacı denetlenmeyen modern bir çara dönüştüğünü belirtmektedir ve Rusya'nın demokrasi yazgısının çarın iyi ve kötü biri olmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir (Zakaria, 2007: 98-100).

Ekonomik Geçiş: Sosyalizmden Kapitalizme

Sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci, ekonomik sistemin serbest piyasa dinamiklerine göre şekillenmesidir. Ancak piyasalaşma programları çok boyutlu bir dönüşüm faaliyetidir. Bir yönüyle iktisadi bir yönüyle politik ve bir yönüyle hukukidir. Bu çok yönlü unsurların varlığı dönüşüm sürecinin eş zamanlı ilerlemesini zorlaştırır. Bu noktada “Şok Terapi” ve “Kademeli Geçiş” olarak ifade edilen iki farklı yöntem başvurulur. Aralarındaki temel fark, piyasalaşma reformlarının eş zamanlı ve kademeli olarak gerçekleştirilmesinde yatmaktadır. Kademeli Geçiş bulunan aşamadaki şartların pozitif sinyal vermesini beklerken şok terapi yönteminde eş zamanlı reformlar hayata geçirilmektedir (İşcan – Hatipoğlu, 2011: 187-190).

“Washington Uzlaşması” olarak da bilinen şok terapi metodu, IMF ve DB tarafından gelişmekte olan ülkelere uygulanmış liberal tedbirlerdir. Kamu harcamalarının azaltılması ve yüksek kazanç sağlayan alanlara yönlendirilmesi, vergi tabanının genişletilmesi, faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi, dış ticaret kısıtlamasının kaldırılması, merkez bankasının bağımsız olması, kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi, piyasaya giriş-çıkış serbestisinin getirilmesi, fiyat liberalizasyonunun sağlanması, devlet müdahalesinin önüne geçecek yasal ve hukuksal reformların geliştirilmesi gibi önlemleri içermektedir. Rusya Federasyonu piyasalaşma sürecinde şok terapinin getireceği yüksek enflasyon, yoksullaşma ve kamu harcamalarının kısılması gibi sorunlara kademeli geçiş yönteminin çare olamayacağı düşüncesiyle şok terapi metodunu benimsemiştir (Güler, 2012a: 97-100).

Rusya'nın şok terapi politikasını liberal reformlar, mali ve parasal politikalarla istikrarın sağlanması ve devlet kurumlarının özelleştirilmesi oluşturmuştur. Ancak serbest piyasa ekonomisi etkisiyle enflasyon ve deflasyon ülkeyi tam bir krize sokmuştur. IMF yardımlarına rağmen büyüyen finansal bunalım yeni sermaye ihtiyacı doğurmuş böylelikle SSCB'den kalan kurum ve kuruluşların özelleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Sosyalist ve merkeziyetçi

bir yapının serbest piyasaya entegrasyonunda özelleştirme dinamo rolü üstlenmiştir. Bunun yanında girişimcilik, finansal denge, monopol yapının tasfiyesi ve yabancı yatırım teşviki desteklenmiştir. 1992 yılı itibariyle fiyat kontrolü kaldırılmış, döviz piyasası serbestleştirilmiş ve rublenin değiştirilebilir olması sağlanmıştır. Yeltsin döneminde devletle finans-kapital arasında en hukuk dışı yakınlaşma özelleştirme konusunda yaşanmıştır. 1995 yılında yayınlanan bir kararname ile petrol şirketlerinin yönetimini borç karşılığı seçilmiş bir grup bankaya aktaran hükümet; borçlarını ödeyememiş, bankalar paylarını ihale yoluyla satarak alacaklarını tahsil etmiştir. Karlı petrol şirketleri yok pahasına özelleştirilmiştir. Putin, petrol, doğalgaz ve basın gibi alanlarda yapılan özelleştirmeleri denetim sürecinden geçirerek Yeltsin döneminde büyük şirketlere sahip olan oligarklar ile hesaplaşma politikası yürütmüştür (Bedirhanoglu, 2002: 10; Çobanoğlu, 2014: 61-77).

Şok terapi bağlamındaki çarpık kapitalistleşme, 1998 Asya Krizi aracılığıyla gün yüzüne çıkmış ve geçiş ekonomisinin olumsuz parametrelerinin sembolü olmuştur. Piyasalaşma metodu terapısiz şok şeklinde yorumlanmıştır. Enflasyon, döviz kuru dengesizlikleri, mafya kapitalizmi ve finans kümelemesi bu olumsuz sonuçlar içinde gösterilmektedir. Putin dönemi ile enerji kaynaklarının fiyat artışı temelli ekonomik toparlanma süreci başlamış, politik kaoslar son bulmuş, merkezi yönetim güçlenmiştir. Putin ile birlikte merkez bankasının döviz yönetimi, vergi tahsilatı, bütçe organizasyonu, kara para aklama, sermayenin yurt dışına çıkarılması gibi sorunların önüne geçilecek düzenlemeler yapılmıştır. Yeltsin döneminde güçlenen oligarklar ile devlet lehinde ilişkiler kurulmuştur. Enerji piyasası üzerinde devlet düzenleyici rolün ötesinde başat aktör haline gelmiş, petrol tedariki ile elde edilen gelirler ile istikrar fonu oluşturulmuştur. Putin'in enerji yönetimi konusundaki görüşleri kapitalizm yorumuna ışık tutmaktadır. Putin'e göre ekonomik işleyiş ve enerji piyasası, ulusal kalkınmadan öte bir olgu değildir ve devlet dışı aktörlere bırakılmamalıdır. Rusya toplumunun çıkarları, devletin ekonomi üzerindeki faaliyetlerini belirleyen temel unsur olmalıdır. Uluslararası alanda rekabet edebilecek şirketler, ulusal çıkar prensibiyle yoğurulup güçlendirilmelidir. İzolasyon ve otarşi düşüncesiyle ulusal kalkınmaya zarar verilmeli, yabancı yatırımcılar kontrol ve denetim şartlarıyla kabul edilmelidir. Bu görüşler Rusya'daki kapitalizme karşı tartışmalara neden olmaktadır. Bir yaklaşım, Yeltsin döneminden kalan neo-liberal politikaların devam ettiğini savunurken başka bir yaklaşım otoriter bir devlet kapitalizmine yöneldiğini öne sürmektedir (Sağlam, 2013: 54-93).

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Örneği

ÇHC, Mao Zedong (1893-1976) ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) önderliğinde 1949 devrimiyle kurulur. Böylelikle Çin'de komünist inşa dönemi başka bir ifade ile sosyalist dönüşüm aşaması başlar. Bu süreçle birlikte sanayileşme, kamulaştırma ve toprak reformu gibi dönüşüm programlarının takip edilmesi planlanır. Böylelikle feodal ve geri kalmış bir ülkenin ayağa kalkması komünist inşa amacına eklenir (Dölek, 2007: 62-63).

Ekonomik, politik ve sosyal açıdan olumsuz koşullara sahip olan Çin toplumunun kalkınması için SSCB'den teknik destek alınır ve bu model takip edilir. Böylelikle ağır sanayi temelli ekonomik iyileşme hedeflenir. Ancak bu hedef için tarım toplumu olarak tanımlanabilecek ÇHC, uygun altyapıya sahip olmaktan uzaktır. Başarısızlıkla sonuçlanan ilk denemeler, kalkınma hedefinden sapmaya yol açmaz. 1958 yılında, ilk denemelere benzer şekilde olumlu sonuçlar alınamayan ancak tüm güçlerin seferber edildiği "Büyük İleriye Atılım" hamlesi başlatılır. Halk üzerindeki baskı ve sansürü azaltarak yeni fikirlerin oluşması ve yönetimin bu fikirlerle şekillenmesi için 1956 yılında "Yüz Çiçek Kampanyası" uygulamaya konulur. İdeolojik yapılanma, kitlelerin eğitimi ve devlet aygıtındaki burjuva unsurların tasfiyesi amacıyla 1966 yılında "Kültür Devrimi" hareketi geliştirilmiştir. 1970'ler ÇHC için belirleyici yılları temsil eder. SSCB ile ilişkiler bozulur ve ABD ile ilk temaslar başlar. Mao'nun ölümüyle dört modernizasyon kapsamında ÇKP'nin çalışma tarzı, ekonomi üzerindeki aşırı merkezîyetçiliğin azaltılması, yerel yönetimlere, işletmelere ve emekçilere inisiyatifler verilerek ekonominin canlanması diğer bir deyişle kalkınmanın sağlanması hedeflenir. Bu amaçla özel ekonomik bölgeler, kasaba ve köylerde serbest girişime müsaade edilmesi, yabancı yatırımlara teşvik gibi adımlar atılır ve üretici güçlerin özgürleşmesi amaçlanır. Bu gelişmeler daha sonra ortaya çıkacak olan kontrollü piyasanın gelişimine olanak sağlar (Kızıl, 2019: 25-31; Gören, 2020: 15).

Politik Görünüme Bakmak: Yönetmel Yapı, Haklar ve Özgürlükler

ÇHC, anayasasında kendini işçi sınıfının liderliğinde işçi-köylü iş birliği temelindeki halkın demokratik diktatörlüğü şeklinde tanımlamaktadır. 1982 yılında yapılan değişikliklerle proletarya diktatörlüğü ifadesi yerini halkın demokratik diktatörlüğü ifadesine bırakmıştır. Sosyalist demokrasi ve kuvvetler birliği vurgusuyla devletin yönetsel organları beş yılda bir yapılan ve yılda bir kez toplanan Ulusal Halk Kongresi (UHK) bünyesinden oluşmaktadır. UHK, Devlet Başkanı ve Yardımcılarını, UHK Daimi Komite üyelerini ve Devlet Konseyi (Merkezi Halk Hükümeti) üyelerini seçmektedir. Devlet

başkanlığına genel olarak ÇKP genel sekreterleri seçilmektedir (Tuoheti, 2018: 31-35). Yürütme erki bağımsız bir birim olan iç ve dış politikada ülkeyi temsil eden Devlet Başkanlığı ve Devlet Konseyinden oluşmaktadır. Devlet Konseyi, Başbakan ve yardımcıları, Konsey Üyeleri, Bakanlar ve komisyon başkanlarından meydana gelmektedir. Yargı kuvvetinin en üst organı Yüksek Halk Mahkemesidir (YHM) mahkeme UHK'ye ve UHK daimi komitesine karşı sorumludur. YHM Başkanı UHK tarafından beş yıllığına seçilmektedir (Canat Sürekli, 2016: 100-105).

Ele alınan kurumlar ve bu kurumların meydana getirdiği politik iktidarın ve Çin toplumunun üzerinde parti egemenliği öne çıkmaktadır. 1921 yılında kurulan Çin Komünist Partisi (ÇKP) 1949 yılından bu yana iktidarı elinde bulundurmaktadır. Bunun yanında iktidar hedefi olmayan ve ÇKP'ye bağlı hareket eden 8 adet parti mevcuttur. İktidar hedefi nüansı ÇHC'yi batılı liberal demokrasilerde görülen çok partili siyasal dizgeden ayırmaktadır. Uzun yıllara yayılan devrim ve inşa sürecinde ÇKP, demokratik partilerin, halk örgütlerinin, çalışan emekçi halkın, anavatanın birleştirilmesini, korunmasını ve modernizasyonunu savunan tüm yurtseverlerin öncü gücü olarak görülmektedir. Politik düzene parti liderliğinde dayanışma ve iş birliği teması hâkimdir ancak devlet aygıtının kullanımı tartışılmaz şekilde ÇKP'ye aittir. Parti dışındaki örgütlerin politik katılımı kökleri devrim öncesindeki cephe formülasyonuna dayanan, birliği, dayanışmayı ve demokrasiyi amaçlayan Danışma Konferansıdır. Konferansın sosyalist danışma demokrasisinin önemli bir kanalı olduğu vurgulanmaktadır (Sezen, 2021: 2-12).

1970'lerin sonu itibariyle başlayan dönüşüm düşüncesi ÇKP'yi öncü ve egemen örgüt olarak ideolojik ve yapısal bağlamda etkilemiştir. Söz konusu etkiler aynı zamanda demokratik reformları kapsar niteliktedir. Şöyle ki 1978 tarihli 11. Parti kongresinde ideolojik ve programatik konumunda eksen kaymasına varacak şekilde değişim yaşanmıştır. Komünizm öncelikli hedef olmaktan çıkarılmış ve piyasa sosyalizminin gerçekleştirilmesine ağırlık verilmiştir. ÇKP'nin, işçi sınıfı partisi olmaktan çıkarak tüm üretici güçleri temsil eden Çin halklarının büyük çoğunluğunun çıkarlarını savunan bir parti haline geldiği vurgulanmıştır. Hızlı sosyo-ekonomik değişimlere ve ekonomik reformlara cevap verecek siyasal reformlar benimsenmiştir. Ancak batı tipi bir demokrasi Çinli liderler tarafından Çin toplumuna uygun olmadığı ve mesafeli kalınması gerektiği yönünde yorumlanmıştır. Demokratik açılım öğrencilerin, sermaye temsilcilerinin, entelektüellerin ÇKP aracılığıyla politik katılımını kapsamaktadır, dolayısıyla partinin üye sayısı ve yapısı değişime uğramıştır. Bu bağlamda denetim mekanizmaları, hukukilik, devlet görevlilerinin ve parti görevlilerinin ayrılması, partili yöneticilerin görev ve

yetkilerinin tanımlanması, bilgi serbestliği, UHK'nin partiden özerkleştirilmesi, atamalarda partinin rolünün zayıflatılması, mülkiyet hakkının düzenlenmesi, parti içi demokratik merkezîyetçilik ilkesinin uygulanması gibi reformlar ileri sürülmüştür (Koçoğlu, 2019: 74-80).

ÇKP liderlerince dile getirilen siyasal reform ihtiyacı söylem olarak kalmıştır. Ekonomik reform süreci yani piyasa sosyalizmi, inşa edilirken siyasal rejim titizlikle korunmaktadır. Nitekim bu süreç doğrudan parti tarafından yönetilmektedir ve ekonomik gelişme üzerinden meşruiyet sağlanmaktadır. Bu şekilde parti kendi iktidarını korumaktadır ve sosyalist piyasa ekonomisi bir de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sosyalist retorik korunmasına rağmen sosyalizm ve kapitalizm arasındaki fark bulanıklaştırılmıştır. Tam istihdam, eşitlik ve ideolojiye dayalı toplum yapısı gibi sosyalist değerler terk edilmiştir. Sınıf mücadelesinin yerini ekonomik kalkınma hedefi almıştır. İdeolojik çözülme ve sapma bağlamında “Çin Komünist Partisi” “Çin Ekonomik Kalkınma Partisinden” başka bir şey ifade etmediği yönünde eleştirilmektedir (Sezen, 2007: 29).

Görüldüğü gibi siyasal reform düşüncesi batı tipi bir demokrasiyle sonuçlanmamıştır. Uluslararası kamuoyu tarafından Çin'in en sık eleştirildiği konu demokrasi ve insan hakları başlıklarıdır. İnsan hakları bağlamında etnik azınlık gruplara karşı sistematik bir baskı ve asimilasyon politikası izlendiği iddia edilmektedir. Bunun yanında yerel yönetimlerde halk iradesinin kısıtlanması, basın ve medya üzerindeki devlet-parti egemenliği Çin'in antidemokratik olarak değerlendirildiği diğer konulardır (Kızıllı, 2019: 89-91). Nitekim Çin yönetici sınıfı için temel amaçları ülkenin birliği ve ekonomik ilerleme temsil eder. Demokratik bir toplum yapısı hedeflenmez. Bireysel haklar ve demokrasi Çin toplumunun kolektif kazancı öncelikli tutma ilkesine uygun görülmez. Bu tür olguların Çin'e yük olacağı, şiddet olaylarını yaygınlaştıracağı ve ölümlere yol açacağı vurgulanır. Söz gelimi batı kültürünün çıktılarının doğuda işe yaramayacağı ileri sürülür (Marshall, 2020: 61).

İktisadi Dönüşüm: Piyasa Sosyalizmi

Piyasa sosyalizmi, üretim araçlarının mülkiyetinin kamuya veya üretim güçleri kolektiflerine ait olduğu fakat kaynakların dağıtım ve bölüşüm ilişkilerinin piyasa normlarına göre gerçekleştiği iktisadi bir kuram ve kavramdır. Sosyalist deneyimlerin ekonomik düzlemde emredici rolünden koparak piyasa düzenleyiciliğine geçişlerini temsil eder. Bir anlamda planlamacılığın görünür elinin piyasanın görünmez eliyle ikame edilmesidir (Bottomore, 1993: 440). Piyasa sosyalizmi teorisinin geçmişi 1930'lu yıllara götürülebilse de

asıl patlama 1980’lerde Macaristan, Yugoslavya, Çin ve SSCB’de atılan piyasalaşma adımları ile yaşanmıştır. Bu teori, planlamacı yaklaşımları kaliteye değil niceliğe önem verdiği, milyonlarca çeşitteki ürünün tek merkezden yönetilemeyeceği, kaynakların etkin kullanılmadığı, rekabet eksikliği sebebiyle teknolojik gelişmenin yavaş ilerlediği, çalışma disiplininin yetersiz olduğu ve emek gücünün üretken şekilde kullanılmadığı gibi tezler üzerinden eleştirir. Öte yandan planlamayla gelen hiyerarşinin doğurduğu ayrıcalıkların piyasa dengesi ile sosyal adalete kavuşacağını, politik yapının demokratikleşeceğini ve piyasanın teknik bir anlayışla sınıfsal açıdan tarafsız olacağını vurgular (Savran, 2020: 175-181).

Çin’e gelindiğinde Çinli devlet adamları ve akademisyenler, komünist parti iktidarına dayanan sosyalist rejim ile kapitalist üretim tarzının serbest piyasa düzenini bağdaştırmak adına bu melez yapıyı “sosyalist piyasa ekonomisi” şeklinde adlandırır. Modelin Çin’e özgü piyasa sosyalizmi olarak tanımlanması aşağıdaki maddeler üstünden gerekçelendirilmektedir. Çin’deki liberalleşme politikası öncelikle ekonomik reformlara ağırlık verilmiş bu reformlar ÇKP’nin komutasında ilerlemiştir. Böylelikle piyasalaşma adımları tek merkezden istikrar içerisinde yürütülmüştür. Marksizm-Leninizm’in Maoist yorumunun dogmatik tezleri yerine piyasacılığın pragmatik çözümleri tercih edilmiş fakat sosyalist retorik korunmuştur. Başka bir ifade ile ideolojik eksen değişikliği yine ÇKP eliyle sağlanmıştır. Çin’e özgü dönüşümün bir diğer özelliği şok terapi metodu yerine tedrici politikaların benimsenmesi olarak gösterilmektedir. Dönüşümün rotasının kırsallardan kentlere uzanması bir diğer özgün duruma işaret etmektedir. Nüfusun çoğunun kırsalda yaşaması ve köylülük oranı reformların başlangıcını ve odak noktasını kırsallara itmiştir. Siyasal istikrarı sürdürme kaygısı ve isyanların önüne geçme düşüncesi bu tercihte rol oynayan diğer unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Deng Xiaoping’in (1904-1997) rejimlere rengini veren şeyin piyasa veya planlama olguları olmadığı yönündeki pragmatik tezleri yine Çin’e özgü piyasa sosyalizmini oluşturan etmenler arasında yer almaktadır. Sayılanlara ek olarak yönetsel reformların piyasa sosyalizminin amiralliği ile dönüşümü yani piyasanın ihtiyaç duyduğu şekilde gelişmesi (örneğin kamu personeli sayısının azaltılması gibi uygulamalar), Çin’in özgül niteliğini oluşturan bir diğer uygulama olarak gösterilmektedir. Bunlarla birlikte Çin’in uluslararası kapitalist sistemin organizasyonlarına üyelikleri, bilgi edinme ve deneyimlerden faydalanma bağlamında küreselleşmeyi ön planda tutması Çin’in özgüllükleri olarak sayılmaktadır (Sezen, 2007: 27-33). Mao sonrası Deng Xiaoping dönemi ile başlayan iktisadi liberalleşme reformları, tarımdaki komünlerin azaltılması ve toprağın köylülere kiralanması, planlı ekonomide devlet müdahalesinin kısıtlanması, fiyatların büyük

oranda piyasa tarafından belirlenmesi gibi adımlarla gerçekleştirilir. Xiaoping, merkezi planlamanın sosyalizm, piyasacılığın da kapitalizm anlamına gelmediğini vurgular kaynakların devlet tarafından değil piyasa güçleri tarafından verim ve fayda ilkesiyle tahsis edilmesini savunur. Bu görüşünü kedi ve fare metaforuyla sembolize eder. Xiaoping'e göre kediler fare yakalayabildikleri zaman kedi olurlar siyah veya beyaz olmaları bu gerçeği değiştirmemektedir (Erdoğan, 2020: 74). 1978 ile başlayan adı konulmamış reform süreci 14 Kasım 1993 tarihinde "Sosyalist Piyasa Ekonomisinin Yapısının Oluşumuna Dair Birkaç Konuda ÇKP Merkez Komite'nin Kararı" başlıklı düzenlemeyle kurumsallaşır. Bu kararla kamunun işletme yönetimlerine direkt olarak müdahalesinin önüne geçilir. Devlete kalkınma amacıyla altyapı hizmetleri ve ülke ekonomisi yönetiminde makro ölçekte belirleyicilik rolü verilir (Gören, 2020: 47).

1970'lerin sonu ile ekonomik liberalleşme reformları çerçevesinde 1978 yılında Çin Milli Kongresi toplanır ve 4 Modernizasyon Programı kabul edilir. Bu program ile tarım, sanayi, savunma ve teknoloji alanlarının çağdaş koşullara ulaştırılması hedeflenmiştir (Saray – Gökdemir, 2007: 664-665). Bu doğrultuda tarım sektöründe çiftçi kolektiflerini ve mahalli idareleri ilgilendiren konularda hane halkı eksenli bir tarım sistemi geliştirilmiştir. Mahalli idarelerin mülkiyetindeki varlıklar, hane halkı temelli işletmelere, çiftçilere düşük fiyatlara satılmıştır. Bireysel hane halklarına paylaştırılan kolektif topraklar aile parsellerine dönüştürülmüştür. Devlete borçlu olunan üretim kotası haricindeki payın mübadelesinde özerklik ve esneklik kabul edilmiştir. "Sözleşmeli Sorumluluk Sistemi" altında serbest piyasalara özgü bireysellik, fiyatlandırma ve kâr olgularının ortaya çıkması sağlanmıştır. Böylelikle hane halkı tarafında birikim oranı artmış, kırsal işletmelerin devlete finansman bağımlılığı azalmıştır (Timurtaş, 2018: 59-60). Piyasalaşma reformları kapsamında üzerinde durulması gereken bir diğer konu dış dünyaya açılımdır. Bu bağlamda ilk olarak Guangdong ve Fujian eyaletlerinde daha sonra Shenzhen, Zhuhai ve Shantou kentlerinde yatırım teşviki amacıyla Özel Ekonomik Bölgeler kurulmuştur. Bu bölgeler "kapitalizmi sosyalizmin yararı için kullanmak" düşüncesiyle oluşturmuştur. Temel amaç olarak yabancı yatırımların ileri teknolojilerinin ülkeye gelmesiyle ekonomik gelişmenin, üretici güçlerin veriminin ve yatırımların artması gösterilmektedir (Tunç – Kızıl, 2018: 59). Çin'de yabancı yatırımın artmasında asıl belirleyici olan gelişmeler, 1980 yılında Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ile gerçekleşmiştir. Çin böylelikle ihracat ve ithalat hacmini genişletmiş, gümrük politikalarını yumuşatmış, işletmeleri teknik açıdan gelişmiş ve uluslararası yasal ticari haklar elde etmiştir. Ek olarak, hem serbest piyasalaşma süreci hız kazanmış hem de ekonomik kalkınma

oranları gelişmiştir (Gündal, 2015: 67-68). Öte yandan, küreselleşme politikalarında bağımsızlık ve barış ekseninde ihtiyatlı bir tavır söz konusudur. Döviz rezervlerini ve yabancı sermaye yatırımını geliştirme gibi amaçlar ülke içi tasarruflar, ihracatı öncelikle ve dış borçlanmayı asgari seviyede tutma gibi tedbirler ile ele alınmaktadır (Yıldız Yavuz, 2006: 34).

Serbest piyasa reformları Çin'in özelleştirme politikalarındaki değişimde de görülmektedir. Şöyle ki su, elektrik, enerji, yol, köprü, toplu taşıma ve iletişim gibi hizmetler kamu tekelinde düşük fiyat ve yüksek sübvansiyonlar ile verilirken 1990'lardan itibaren mali sübvansiyonlar kısımlı maliyete dayalı fiyatlandırma esas alınmıştır. İlk kez özel bir şirket 1994 yılında Fujian Eyaletinde Yap-İşlet-Devret modeliyle bir köprü inşa etmiştir. Liberalleşme bağlamında yer verilmesi gereken bir diğer konu mali desantralizasyon uygulamasıdır. 1980'lerle başlayan uygulama "Büyük Tenceden Yemek" olarak ifade edilen sistemin yerine "Ayrı Mutfakta, Ayrı Ocakta Yemek" şeklinde belirtilen usulün benimsenmesidir. Yani merkezi hükümetçe yerel yönetimler arasında paylaşılan toplam gelir uygulamasının bırakılmasıdır. Böylelikle merkezi hükümet ulusal savunma ve dış ilişkiler ile ilgili harcamalardan sorumlu iken yerel birimler kendi kuruluş harcamaları ve ekonomik sosyal kalkınma harcamalarından sorumlu tutulmaktadır. Eskiye kıyasla özerklik getiren bu düzenleme aynı zamanda hem parti üyesi kimselerin yerel birimlerde etkili olması hem de bütçe, borçlanma ve kredi kullanma gibi sınırlılıkların bulunması sebepleriyle merkez yerel ilişkisi kapsamında federalizmden bahsetmekten alıkoymaktadır (Sezen, 2007: 38-46). İktisadi liberalleşme politikalarının yasal boyutu da bulunmaktadır. 1979 tarihli Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası ile yabancı yatırımlara izin verilmiştir. 1980'lerin ilk yarısında Ticari Markalar Yasası, Patent Yasası, Yabancılarla Ekonomik Sözleşmeler Yasası, Tamamen Yabancıların Mülkiyetindeki İşletmeler Yasası, 1988 yılında Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası kabul edilmiştir. 1990 yılında kırsal toprakların uzun dönemli tahsisine yönelik yönetmelikler çıkarılmıştır. 1990'ların başında Telif Hakları Yasası ve Şirketler Yasası ile serbest piyasa ekonomisine yönelik eğilimler desteklenmiştir. Ek olarak Devlet Tazminat Yasası, Haksız Rekabetin Engellenmesi Yasası, Tüketici Hakları Yasası, Dış Ticaret Yasası, Ticari Bankalar Yasası, Fiyat Yasası, Ticari Bankalar Yasası, Mülkiyet Yasası, Tekelleşmeyi Önleme Yasası gibi piyasalaşma reformu bağlamında ele alınabilecek düzenlemeler bulunmaktadır (Çalık, 2011: 193-194).

Sonuç Yerine: İki Modelin Karşılaştırması

İki liberal dönüşüm örneğinin benzerlikleri hususunda işaret edilecek ilk nokta, ele alınan dönemdeki politik atmosfer ve küresel konjonktürdür. Şöyle ki 1980'lerde ortaya çıkan Neoliberal dalga ile birlikte liberalizmin kurucu kodlarına yaklaşma, sosyal refah devletinin krizinden çıkılmasının tek yolu olarak görülmüştür. Ek olarak gümrük sınırlarının aşılması, otarşik eğilimlerin kaldırılması, devletlerin yetki ve işlevlerinin daraltılması, küresel rekabet ve kar mantığı bağlamında sosyal güvenlik harcamalarının kısılması sermaye birikim sürecine olumlu etki edecek adımlar olarak yorumlanmıştır. Neoliberalizmin devlet davranışlarının kısıtlanması savunusu ve sınır ötesi ekonomik kurguları küreselleşme olgusunu beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ile birlikte neoliberal kapitalizmin her ülkeye yayılması dünyanın entegre bir pazar haline gelmesine yol açmıştır. Kalkınma ve gelişme için neoliberalizm ve küreselleşme programları öne çıkarılmıştır (Dağtekin, 2015: 10-15).

Benzerlikler ile devam edilecek olursa her iki ülke için de kuvvetler ayrımı ilkesiyle çelişen yürütme organları göze çarpmaktadır. Rusya'da cumhurbaşkanlığı hâkimiyeti dikkat çekerken, Çin'de ÇKP'nin sorgulanamaz önderliği öne çıkmaktadır. Rusya, Çin'e oranla daha açık bir toplum yapısı benimsemiş olmasına rağmen içlerinde Zakaria'nın da bulunduğu bir kesim Rusya halklarının kitlesel olarak güçlü bir demokrasi istencinde olmadığını, toplumun 21. yüzyıla uyarlanmış modern bir çar ve istikrarlı bir ekonomi istediğini vurgulamaktadır. Daha kapalı bir toplum olan Çin'de de demokrasi istenci ve hedefi bulunmamaktadır. İki ülke de ekonomik kalkınma, iktisadi, sosyal ve siyasal istikrarı demokratikleşme hedefinin önüne koymaktadır. Demokrasiye yaklaşımda da bir paralellikten bahsetmek mümkündür. Aynı zamanda her iki ülke de serbest piyasa ve batı tipi demokrasilerin bir arada birbirlerinin önkoşulu tezine tezat özellikler gösterilmektedir.

Çin hem gösterdiği iktisadi kalkınma başarısıyla hem anti-demokratik bir sistemle piyasa modeli uygulamasıyla hem de Çin'e özgü sosyalist piyasa ekonomisi sistemiyle dikkat çeken bir ülke haline gelmiştir. İktisadi kalkınma başarısının yanında ülkenin en çok eleştirildiği noktalara azınlık politikaları, antidemokratik uygulamalar, ÇKP'nin hâkimiyet alanı ve buna benzer batı demokrasilerine aykırı olgular gösterilmektedir. Ancak etnik, dini ve kültürel yapısı bu denli zengin ve bu denli kalabalık bir nüfus göz önüne alındığında batı tipi demokratik sistemlerin ne ölçüde uygulanabileceği soru işaretleri içermektedir.

Rusya ve Çin örneklerinin liberal reform süreçlerinde farklılık içeren unsurlara, öncelikle siyasal rejim ve ekonomi kategorileri arasındaki ağırlık kazanan alanlar gösterilmektedir. Bu iki ülke de kapitalist sisteme özgü serbest piyasa ekonomisinin egemenliği doğrultusunda iktisadi liberalizmi benimsemiştir. Bu saptamanın yanı sıra Rusya, siyasal rejimini de batı tipi liberal temsili demokrasi sistemleri yönünde yeniden kurmuş bir ölçüde siyasal liberalleşmeye, liberal demokrasinin kurumlarını inşa etmeye ağırlık vermiştir. Şok terapi metodunun getirdiği ekonomik yıkım ile serbest piyasa anlayışı devlet müdahaleciliği ile birlikte yürütülmüştür.

Öte yandan, Çin örneğinde siyasal yapı ve yönetsel kurumlar korunmuş, kapalı toplum yapısı sürdürülmüştür. Liberal demokrasilere aykırı şekilde tek parti dizgesiyle serbest piyasa ekonomisi uygulanmış yani iktisadi liberalleşme siyasal liberalleşmenin ilerisinde tutulmuştur. Böylelikle Çin, siyasal ve iktisadi liberalizmin paralelliği görüşü için tezat bir örneği teşkil etmektedir. Nitekim Çin örneğinde ÇKP'nin yapısal ve ideolojik dönüşümü haricinde siyasal liberalleşmeden bahsetmek zor görünmektedir. İki model arasındaki farklara dair belirtilmesi gereken bir diğer unsur, Çin'in benimsediği tedrici ve aşamalı iktisadi geçiş politikalarına karşın, Rusya'nın uyguladığı şok terapi yöntemidir.

Kaynakça

- 2016 Rusya Yasama Seçimleri (2020). 2016 rusya yasama seçimleri. *Wikipedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/2016_Rusya_yasama_se%C3%A7imleri, (Erişim Tarihi: 27.06.2021).
- Ağır, O. ve Baharçipek, A. (2015). Rusya Federasyonu'nda demokrasinin yerleş(e)memesinin nedenleri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6, 1, 45-63.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Asker, A. (2016). Rusya Federasyonu Anayasasında kuvvetler ayrılığı ve yargı erki üzerine bazı notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65, 4, 1111-1134.
- Baharçipek, A. ve Ağır, O. (2014). Rusya'nın başarısız demokratikleşme tarihi. *Birey ve Toplum*, 4, 8, 5-29.
- Bedirhanoglu, P. (2002). Rusya'da kapitalist dönüşüm süreci, yolsuzluk ve neoliberalizm. *Toplum ve Bilim*, 92, 217-233.
- Bekcan, U. (2012). *Yeni dünya düzeninde Rusya-Çin ilişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Birler, Ö. (2018). Liberalizm. Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin (Ed.). *Siyaset Bilimi içinde* (s. 299-313). İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap
- Bottomore, T. (1993). *Marxist düşünce sözlüğü*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Canat Sürekli, N. (2016). *Kamu yönetiminin denetlenmesinin bir aracı olarak Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu, Çin, Hindistan ve Türkiye'deki uygulamaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Canşen, E. (2011). Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na doğru değişimin yan etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 79-88.
- Çalık, Ü. (2011). Çin Ekonomisi (Mao ve Mao sonrası dönem). *Liberal Düşünce Dergisi*, 64, 185-206.
- Çobanoğlu, S. (2014). *Sovyet sonrası dönem Rusya'sında devletin yeniden yapılanma ve reform süreci*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağtekin, S. (2015). *Çin Halk Cumhuriyeti: politik ve ekonomik dönüşüm süreci (1970-2011)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dölek, L. (2007). *Tarihsel gelişimi içerisinde Çin'in sosyo-ekonomik yapısının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dural, B. (2019). *Çağdaş siyasal ideolojilerde kuram yöntem güncel yaklaşımlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Elma, F. (2009). Sovyet sonrası Rusya ve Orta Asya. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 12, 1-2, 129-144.
- Erdoğan, E. (2020). *Uluslararası ilişkilerde yeni başat güç Çin Halk Cumhuriyeti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyidiker, U. (2020). *Geçiş ekonomisi kavramı ve bir geçiş ekonomisi örneği Türkmenistan*. Sosyal Bilimler Metinleri, 1, 13-35.
- Gören, T. (2020). *Liberal politikaların Çin ekonomisine etkilerinin karşılaştırılmalı analizi: Mao Zedung ve Deng Xiaoping örnekleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, E. (2012a). Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Rusya: nasıl bir kapitalizm?. *Business and Economics Research Journal*, 3, 3, 93-120.
- Güler, E. (2012b). Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçişin politik ekonomisi ve alternatif modeller. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8, 1, 37-58.
- Gündal, B. (2015). Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2, 55-72.
- Heywood, A. (2013). *Siyasal ideolojiler: Bir Giriş*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram ve Özgür Tüfekçi). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset*. (Çev. Kolektif). Ankara: Adres Yayınları.
- İşcan İ. ve Hatipoğlu Y. (2011). Rusya'da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve 2008 krizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61, 1, 177-237.
- Kanbir, B. ve Sanmartin, R. (2021, 31 Ocak). Rus muhalif siyasetçi Aleksey Navalny kimdir?. *Euronews*, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/01/31/rus-muhalif-siyasetci-aleksey-navalny-kimdir>, (Erişim Tarihi: 27.06.2021).
- Kelkitli, F. (2018). Rusya'nın egemen demokrasi modelinin Orta Asya devletleri üzerindeki etkisinin analizi. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6, 2, 157-175.
- Kemaloğlu, İ. (2016). 21. Yüzyılın başında Rusya Federasyonu. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 2, 1-14.

- Kızıl, B. (2019). *Çin'in siyasi ve yönetsel yapısının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçoğlu, F. (2019). Sosyalist piyasa ekonomisine geçiş sürecinde siyasi reformlar: Çin Halk Cumhuriyeti örneği. Gültekin Gürçay ve Khorram Manafidizaji (Ed.). *UBAK Bildiri Tam Metin Kitabı-2 Sosyal Bilimler* içinde (s.71-83). Elazığ: Ubak Yayınevi.
- Logos Dergisi (2019). Antik Yunan'dan günümüze liberalizm düşüncesi ve ideolojinin metalaşması". *Logos Dergisi*. <https://medium.com/logos-dergisi/antik-yunandan-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-liberalizmd%C3%BCC5%9F%C3%BCncesi-ve-i%C3%BC87deolojinin-metala%C5%9Fmas%C4%B1-25b5b56aa9ee> (Erişim Tarihi: 24.06.2021).
- Marshall, T. (2020). *Coğrafya mahkumları*. (Çev. Mert Doğruer). İstanbul: Epsilon.
- Nohutçu, A. (2015). *Kamu yönetimi*. 11. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları
- Orhan, G. ve Çobanoğlu, S. (2015). Sovyet sonrası dönemde Rusya'da idari reform politikaları. *Yasama Dergisi*, 30, 44-69.
- Rusya Federasyonu Anayasası (2005). Rusya Federasyonu anayasası. Alesker, Aleskerli (Ed.). *Türk Anayasa hukuku Sitesi*. <https://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>, (Erişim Tarihi: 01.06.2021).
- Sağlam, M. (2013). *Küreselleşme, Enerji ve Dış Politika: Rusya'da devletin dönüşümü ve gazprom*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Saray, M. O. ve Gökdemir, L. (2007). Çin ekonomisinin büyüme aşamaları (1978-2005). *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 7, S. 661-686.
- Sarfati, M. (2008). Görünmeyen el metaforu. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19, 66, 29-71.
- Savran, S. (2020). Piyasa sosyalizminin yükselişi ve düşüşü (1). *Devrimci Marksizm*, 44, 167-190.
- Sezen, S. (2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nde sosyalist piyasa ekonomisine dönüşüm. *Amme İdaresi Dergisi*, 40, 1, 27-56.
- Sezen, S. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasi sistemi: sürekliliği koruyarak değişmek. Merthan Gündel ve Gürhan Kirilen (Ed.). *APAM Çin Çalışmaları – I* içinde (s. 1-31), Ankara: Apam Yayınları.
- Şaylan, G. (1981), *Çağdaş siyasi sistemler*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Timurtaş, M. E. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin ekonomik ve siyasi geçmişinin bugünkü gelişim sürecindeki rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7, 1, 52-69.
- Topal, A. (2018), "Yeni Sağ", Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin (Ed.). *Siyaset bilimi* içinde (s. 423-435). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Tunç, A. ve Kızıl, B. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin dönüşümü ve yerel yönetimler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 2, 51-72.
- Tuohteti, G. (2018). *Çin'de kamu yönetimi reformları: Çin deneyiminin özgünlüğü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uslu, A. (2018). Demokrasi. Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin (Ed.). *Siyaset Bilimi* içinde (s. 137-151). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Yavuz Yıldız, M. (2006). *Çin'de piyasa ekonomisi uygulamaları ve toplumsal sonuçları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zakaria, F. (2007). *Özgürlüğün geleceği*. (Çev. Meral Öztoprak Sağır ve Serkan Akıllı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

